

## בס"ד. י"א ניסן, ה'תש"מ

(הנחה בלתי מוגה)

**כי** ישאלך בנך מחר לאמר מה העדות והחוקים והמשפטים אשר צוה ה' אלקיננו אתכם, ואמרת לבנך עבדים היינו לפרעה במצרים ויוציאנו ה' גו'<sup>1</sup>. ומדייקים בזה רבותינו נשיאינו, וגם כ"ק מו"ח אדמו"ר נשיא דורנו בד"ה זה (דויהי בארבעים שנה)<sup>2</sup>, דשאלה זו היא שאלת הבן החכם (כמפורש בהגדה<sup>3</sup>), ומכיון שהוא בן חכם (ע"פ תורה), א"כ בודאי יודע הוא ענין יציאת מצרים (עם כל הפרטים שבו), ומהי שאלתו מה העדות גו'. גם צריך להבין, מהו ההבדל בתוכן שאלת הבן החכם ששואל מה העדות והחוקים והמשפטים אשר צוה ה' אלקיננו אתכם, לשאלת בן רשע ששואל מה העבודה הזאת לכם<sup>4</sup>, דלכאורה תוכן ב' השאלות הוא שוה. והנה אמרו רז"ל<sup>5</sup>: בכל דור ודור (ומוסיף כ"ק אדמו"ר הזקן בספר תניא קדישא<sup>6</sup>, וכל יום ויום) חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא (היום<sup>7</sup>) ממצרים, דמזה מובן שעד"ז הוא בענין דוהגדת לבנך גו'<sup>8</sup> וכיו"ב, שגם ממנו ישנה הוראה כללית בכל דור ודור ובכל יום ויום.

**והענין** הוא, דהנה<sup>9</sup> כללות כל המצוות נחלקות לג' סוגים, עדות חוקים ומשפטים. [ומזה מובן שגם בתורה ישנם ג' סוגים אלה, שהרי קיום המצוות הוא ע"י לימוד התורה, כמאמר<sup>10</sup> לימוד מביא לידי מעשה]. דיש מצוות שענינם הוא להיות עדות על איזה ענין, ובדוגמת המצוות השייכות לחג הפסח, שהם זכר ועדות ליציאת מצרים. ויש מצוות שבבחינת חוקים, שעליהם אמרו רז"ל<sup>11</sup> אמר הקב"ה חוקה חקקתי גזירה גזרתי ואין לך רשות להרהר אחרי'. ויש מצוות שהן משפטים, היינו מצוות שגם השכל (המשפט) מחייב אותם, וכמאמר

(1) ואתחנן ו, כ"א.

(2) נדפס בסה"מ ה'ש"ת ע' 43 ואילך.

(3) פיסקא "חכם מה הוא אומר",

מירושלמי פסחים פ"י ה"ד. מכילתא ופרש"י

עה"פ בא יג, יד.

(4) בא יב, כו. וראה ירושלמי ומכילתא

שם. פרש"י עה"פ שם יג, ו.

(5) פסחים קטז, ב (במשנה).

(6) ריש פרק מז.

(7) הוספת כ"ק אדה"ז בתניא שם.

(8) בא יג, ח.

(9) בהבא לקמן — ראה גם סה"מ שם

ס"ע 90 ואילך.

(10) קידושין מ, ב.

(11) במדב"ר פי"ט, א. שם, ח. תנחומא

חוקת א. שם ג. פרש"י ר"פ חוקת. ועוד.

רז"ל<sup>12</sup> אלמלא לא ניתנה תורה (ח"ו — כהוספת רבותינו נשיאינו<sup>13</sup>) היינו למדים צניעות מחתול וגזל מנמלה כו'. ושאלת הבן החכם היא, מה העדות והחוקים והמשפטים אשר צוה ה' אלקינו אתכם, כלומר, דלהיותו בן חכם יודע הוא את החילוק בין עדות חוקים ומשפטים, אבל שאלתו היא שאלה כללית על כל ג' הסוגים, בהענין שבו הם משתוים (אף שבענינים אחרים הם חלוקים מן הקצה אל הקצה), היינו מהו אשר צוה ה' אלקינו אתכם.

**וביאור** הענין יובן בהקדם מה שאנו רואים בכל ג' סוגי המצוות הנ"ל, שכולם שייכים בעולם הזה התחתון דוקא (בענין הסתר אורו ית'<sup>14</sup>). דהנה ידוע<sup>15</sup> שעדות שייכת רק על דבר הנעלם, דעל מילתא דעבידא לאגלויי אין צריכים עדות גמורה שהרי סוף כל סוף יתגלה הדבר<sup>16</sup>, וכ"ש שאין צריכים עדות על דבר הגלוי, שהרי הדבר הוא גלוי לכל. והנה כתיב<sup>17</sup> שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה, דמי ברא אלה הוא לא רק מילתא דעבידא לאגלויי ע"י שמיעה, אלא יתירה מזו שהוא דבר הגלוי שאפשר לראותו, דע"י העבודה דשאו מרום עיניכם הרי דבר פשוט הוא שיהי' וראו מי ברא אלה. ומכיון שאעפ"כ יש מצוות שהם בבחינת עדות, הרי מובן שמצוות אלה הם בעוה"ז התחתון וכו'. ועד"ז הוא בענין החוקים, שעליהם אמרו (כנ"ל) חוקה חקקתי כו' ואין לך רשות להרהר אחרי'. דלכאורה מאי קמ"ל שאין לך רשות להרהר אחרי', והרי דבר פשוט הוא שכאשר בורא העולם ומנהיגו מצוה מצוה אין שייך בזה הרהור כו'. ויתירה מזו, הרי נותן התורה ומצוותי' הוא למעלה גם מהבחינה דבורא עולם ומנהיגו, דאלפיים שנה קדמה תורה לעולם<sup>18</sup>, וא"כ פשיטא שאין להרהר כו'. ומזה שאעפ"כ צ"ל הצינוי דאין לך רשות כו', מובן ג"כ שמצוות אלו ניתנו בעוה"ז התחתון דוקא. ועד"ז הוא גם בענין המשפטים, דלכאורה אינו מובן למה צריכים לענין המשפטים, משפט בשכל, בשביל מצוות אלה, היינו דלולא המשפט יוכל לעשות שלא כדבעי, ולכאורה הי' צ"ל שמצד טבע הבריאה לא יוכל לעשות דבר בלתי רצוי, שהרי בראשית<sup>19</sup> ברא אלקים את השמים (לרבות תולדותיהם<sup>20</sup>)

16 ר"ה כב, ב. וש"נ.

17 ישעי' מ, כו.

18 ב"ר פ"ח, ב. נחומא וישב ד. מדרש

תהלים עה"פ צ, ד.

19 בראשית א, א.

20 פרש"י עה"פ שם, יד.

12 עירובין ק, סע"ב.

13 ראה לקו"ש ח"ג ע' 90 הע' 12.

14 תניא רפ"ו.

15 בהבא לקמן — ראה סה"מ שם ע'

51 ואילך. ד"ה כי ישאלך בנך די"א ניסן

תשל"ח (לעיל ע' שנט ואילך).

ואת הארץ (לרבות תולדותי<sup>20</sup>), שישנו כח הפועל בנפעל, כח הבורא בנברא, וכיון שכן הי' צ"ל וידעי<sup>21</sup> כל פעול כי אתה פעלתו, ולפיכך גם מצד טבע הבריאה לא הי' צ"ל אפשריות לעשיית דבר בלתי רצוי. וידוע הדין<sup>22</sup> שאפילו בעל חי (עז) אינו קופץ באש אלא אם אינו שפוי בדעתו (בדעת הבע"ח), וכ"ש וק"ו בנוגע למדבר שנקרא מדבר ע"ש נפש השכלית ]היינו, מה שגם בנפש הבהמית ישנו ענין השכל, או נפש השכלית כפי שהיא ממוצע בין נה"א לנה"ב, כמבואר בדרושים<sup>23</sup> המבארים ענין ב' או ג' נפשות, ומובן גם ממ"ש הרמב"ם<sup>24</sup> בכ"מ], הרי פשיטא שמצד טבעו לא היתה צריכה להיות כל אפשריות לעשיית דבר בלתי רצוי. ומזה שצריכים לענין המשפטים, מובן ג"כ, שמצוות אלה ניתנו בעוה"ז התחתון כו'.

**וזוהי** שאלת הבן החכם, מה העדות והחוקים והמשפטים אשר צוה ה' אלקינו אתכם, דמכיון שג' סוגים אלה הם בעוה"ז התחתון הגשמי והחומרי, א"כ מהו אשר צוה ה' אלקינו, היינו איך ממשיכים ע"י מצוות אלה גילוי אוא"ס בעולם, שזהו כללות הענין דיצי"מ, היציאה מכל המיצרים וגבולים, כולל המיצרים וגבולים דקדושה (כפי שמבין הבן החכם שצ"ל היציאה גם ממיצרים אלה), עד לגילוי מלך מלכי המלכים הקב"ה בכבודו ובעצמו כפי שהוא לפני הצמצום<sup>25</sup>. ועל זה היא שאלת הבן החכם מה העדות כו', איך היא המשכת אוא"ס בעוה"ז התחתון.

**ג) ומדייק** בהשאלה אשר צוה ה' אלקינו אתכם, שמזה מובן שהשאלה היא דוקא על המצוות שלנו, ולא על המצוות שעשו האבות. והענין הוא, דבשלמא בקיום המצוות (עדות חוקים ומשפטים) של האבות, מובן כיצד המשיכו גילוי אוא"ס על ידם. דאף שהעולם הי' אז במעמד ומצב של מיצרים וגבולים, ולמטה מזה, ובפרט שהי' אז לפני מתן תורה, אבל מ"מ הרי האבות הן הן המרכבה<sup>26</sup>, ויתירה מזו כדאיתא בספר הבהיר<sup>27</sup> (הובא בזוהר<sup>28</sup> ונתבאר בחסידות<sup>29</sup>) שאמרה מדת החסד

(26) ב"ר פמ"ז, ו. פפ"ב, ו. תניא פכ"ג

(כח, ב).

(27) סקצ"א. הובא בפרס ש"כ"ב פ"ד.

(28) ח"א רסד, ריש ע"ב.

(29) ראה סה"מ תרפ"ט ע' 96. וש"נ.

וראה ספר הערכים-חב"ד ערך אברהם אבינו רס"א. וש"נ.

(21) תפלת מוסף דר"ה.

(22) ראה שו"ע חו"מ ר"ס שפג וסו"ס תיה

ובני"כ שם.

(23) ראה סה"מ תש"ח ע' 85 ואילך. ועוד.

(24) בשמונה פרקים שלו פ"א. ועוד.

(25) ראה המשך תער"ב ח"ב ע' תתקכד.

סה"מ תער"ב-תרע"ו ע' סז.

(דאצילות) לפני הקב"ה מיום היות אברהם בארץ לא הוצרכתי לעשות מלאכתי, שהרי אברהם עומד ומשמש במקומי, ועד"ז מוכן בנוגע ליצחק ויעקב<sup>30</sup>. והרי ענין זה הוא למעלה מבחינת המרכבה, דמרכבה היינו שבטל אל הרוכב<sup>31</sup>, משא"כ מה שעומד ומשמש במקומי היינו דבהיותו למטה הי' כעין ספי' דאצילות. ומזה מוכן איך ע"י עבודתם הנעלית, הלוך ונסוע הנגבה דאברהם<sup>32</sup>, פחד יצחק<sup>33</sup>, ועבודת המקלות דיעקב<sup>34</sup>, המשיכו גילוי אוא"ס למטה. אבל ע"י קיום המצוות שלנו, אשר צוה ה' אלקינו אתכם, איך אפשר להמשיך גילוי אוא"ס, דהן אמת שנמצאים אנו אחרי מ"ת, אבל ידע אינש בנפשי' מעמדו ומצבו, ואין עבודתינו מגיעה כלל לעבודת האבות.

**ד) ואמרת** אליו עבדים היינו לפרעה במצרים ויוציאנו ה' אלקינו משם גו'. והענין הוא, דביצי"מ הי' הגילוי דמלך מלכי המלכים הקב"ה בכבודו ובעצמו, ועי"ז נתבטלה הגזירה דעליונים לא ירדו למטה ותחתונים לא יעלו למעלה<sup>35</sup>. וזהו מה שהגילוי הי' במצרים ערות הארץ<sup>36</sup> המלאה גילולים כו'<sup>37</sup>, כי גילוי זה ביטל את הגזירה ופרץ כל הגדרים. ואח"כ הי' מתן תורה (שכא ע"י הקדמת גלות ושיעבוד מצרים, כמבואר בכ"מ<sup>38</sup>), וכמ"ש<sup>39</sup> בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלקים על ההר הזה, דאז הי' ביטול הגזירה, ואני המתחיל, כמ"ש<sup>40</sup> וירד הוי' על הר סיני גו', ואל משה אמר עלה אל הוי'<sup>41</sup>. וזוהי התשובה לשאלת הבן החכם איך היא המשכת אוא"ס ע"י קיום המצוות שלנו, דמכיון שקיום המצוות שלנו הוא אחרי הגילוי דמ"ת, אחרי ביטול הגזירה (גזירה גם מלשון חיתוך והבדל) דעליונים לא ירדו כו', לכן בכוחה להמשיך אוא"ס למטה. ואדרבה, להיותה אחרי מ"ת, הרי המשכה זו היא נעלית יותר מההמשכה שהמשיכו האבות, וכמאמר רז"ל<sup>42</sup> כל

(30) ראה גם סה"מ תר"ן ע' שסג.

(31) ראה תו"א יתרו עא, ב. ספר הערכים

שם ערך אבות ס"ב. וש"נ.

(32) לך לך יב, ט. וראה תו"א ר"פ יתרו.

ובכ"מ.

(33) ויצא לא, מב. וראה תניא אגה"ק סי"ג

(ק"ט, ב).

(34) ראה זח"א קסב, א.

(35) שמור פי"ב, ג. תנחומא וראא טו.

(36) מקץ מב, ט. שם, יב.

(37) פרש"י עה"פ וראא ט, כט. וראה

שמור פי"ב, ה.

(38) ראה תו"א ותו"ח ר"פ שמות.

(39) שמות ג, יב.

(40) יתרו יט, כ.

(41) משפטים כד, א.

(42) שהש"ר פ"א, ג (א). וראה לקו"ש

ח"ח ע' 58 ואילך. וש"נ.

המצוות שעשו לפניך האבות ריחות היו אבל אנו שמן תורק שמך<sup>43</sup>, כי במ"ת נמשך העצם, שזהו"ע הביאני המלך חדריו<sup>44</sup>.

(ה) **והנה** הכלי להגילוי שהי' בשעת יצי"מ (נגלה עליהם מלך מלכי המלכים כו') הו"ע עבודת הביטול. דהנה כתיב<sup>45</sup> מרום וקדוש אשכון ואת דכא ושפל רוח גו', ומבואר בתו"א בתחלתו<sup>46</sup>, דהכלי לבחינת מרום וקדוש הוא ענין הביטול, דכא ושפל רוח. וזהו ענין מצוות אכילת מצה, דמצה ענינה ביטול, היפך ההתנשאות דחמץ (כמבואר בארוכה בדרושים אלה<sup>47</sup> ובדרושים המבארים ענין אכילת מצה). וזהו גם מה שהמצה נקראת מיכלא דמהימנותא<sup>48</sup>, כי אמונה הו"ע הביטול. ונקראת גם מיכלא דאסותא<sup>49</sup>, כי על ידה הוא ריפוי כל הענינים הצריכים ריפוי ותיקון, ועד שכל הענינים הם בשלימותם, דעי"ז באים לבחינת מיכלא דמהימנותא, אמונה, וביתר שאת ויתר עז, ובפרט לאחר העבודה בהכנות לחג הפסח, שגם אז ישנה העבודה דחייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא היום ממצרים. וע"י ענין האמונה נמשך מלמעלה מבחינת מרום וקדוש, מבחינה שלמעלה ממקום וזמן.

(ו) **ויש** לקשר ענין זה עם מ"ש<sup>50</sup> ואנחנו עמך וצאן מרעיתך נודה לך לעולם לדור ודור נספר תהלתך. וידוע הדיוק בזה, דמ"ש עמך וצאן מרעיתך, מובן, דצאן מרעיתך היא מעלה נוספת על המעלה דעמך, וסדר הכתוב הוא מלמטה למעלה (לא זו אף זו), דמעלין בקודש<sup>51</sup>. ולכאורה הרי בחינת עמך היא למעלה שלא בערך מבחינת צאן מרעיתך, וכמובן בפשטות שזוהי מעלת מין המדבר על מין החי, ובפרט שעמך הוא גם מלשון עמך ואתך (הקרוב לך)<sup>52</sup>, משא"כ צאן מרעיתך. אך הענין הוא, ע"פ מ"ש במדרש רבה<sup>53</sup> עה"פ<sup>54</sup> דודי לי ואני לו, הוא לי לאב כו' ואני לו לבן כו' הוא לי לרועה כו' ואני לו לצאן, ומבואר בכ"מ<sup>55</sup> הענין בזה, דאף שאב ובן הו"ע נעלה ביותר, מ"מ הוא רק ענין שבסדר

(50) תהלים עט, יג. — הקאפיטל שהתחילו לומר ב"א ניסן השתא (ראה לעיל ח"א ע' 1 ואילך).  
(51) ברכות כח, א. וש"נ.  
(52) ראה לקו"ת נצבים מד, ד.  
(53) שהש"ר פ"ב, טז (א).  
(54) שה"ש ב, טז.  
(55) ראה אוה"ת ראה ע' תשפד ואילך. שה"ש ע' שנו.

(43) שה"ש א, ג.  
(44) שם, ד.  
(45) ישעי' נו, טו.  
(46) בראשית א, ג.  
(47) סד"ה אור לארבעה עשר ה'ש"ת  
(48) זח"ב קפג, ב. וראה לקו"ת צו יג, ד.  
(49) שער האמונה לאדמו"ר האמצעי בתחלתו. זח"ב שם.  
(49) זח"ב שם.

ההשתלשלות, בראשית ומקור השתלשלות הספירות, ספירת החכמה הנקראת אב, ובבחינה זו ישראל הם בבחינת בן (כמבואר בארוכה בתניא<sup>56</sup> דנפש השנית בישראל היא חלק אלוהי ממעל ממש, וכמו הבן הנמשך ממוח האב כך עד"מ נשמות ישראל נמשכו ממחשבתו וחכמתו ית' אשר הוא וחכמתו אחד). משא"כ ההמשכה מבחינה שלמעלה מסדר ההשתלשלות, בחינת רועה (רצון), היא ע"י בחינת צאן, בחינת הביטול, שזהו בפשטות ענינם של צאן שהם במס"נ וביטול אל הרועה, וקולם רך וכו'. וזהו ואנחנו עמך וצאן מרעיתך, דלא זו בלבד מה שאנחנו עמך, שמגיעים בראש ומקור סדר ההשתלשלות, אלא יתירה מזו, וצאן מרעיתך, דע"י העבודה בבחינת ביטול מגיעים למעלה מסדר ההשתלשלות, דזהו ג"כ מה שצאן הוא מלשון יציאה, כמ"ש<sup>57</sup> צאי לך בעקבי הצאן ורעי גו', היינו היציאה מהגדרים דסדר השתלשלות. וזהו מה שממשיך לעולם לדור ודור נספר תהלתך, דע"י עבודה זו ממשיכים מבחינה שלמעלה מזמן ומקום (כנ"ל), ולכן לעולם לדור ודור גו', דההמשכה היא נצחית.

**ז) וביאור** הענין בעבודת האדם, דהנה מצד בחינת החכמה, קיום המצוות (עדות חוקים ומשפטים) הוא באופן שיש חילוקים ביניהם, דמצד החכמה יש חילוקים בין חשיבות הפרטים. משא"כ כשעבודתו היא מצד בחינת הצאן, בחינת ביטול, שע"ז ממשיך מבחינת הרצון (רועה), הרי ההידור בקיום המצוות הוא בכל הפרטים בשוה, דהרצון שבכל המצוות הוא בשוה.

**וזהו** גם מ"ש בענין ספירת העומר וספרתם לכם גו' שבע שבתות תמימות גו' תספרו חמשים יום<sup>58</sup>. והענין הוא<sup>59</sup>, דהנה שבע שבתות קאי על הז' מדות, ובזה היא העבודה דספירת העומר להמשיך מוחין במדות. וע"י העבודה דספירת העומר במשך תשעה וארבעים יום, נעשה תספרו חמשים יום, שממשיכים את שער הנו"ן למעלה מכמו שהוא בהמ"ט יום, כמו שהוא בפני עצמו ביום החמשים, ובזה גופא בפנימיות הכתר. והכלי להמשכה זו היא העבודה דצאן מרעיתך. וזה נעשה ההקדמה לזמן מתן תורתנו, דכל הנותן בעין יפה הוא נותן<sup>60</sup>. שנתנת התורה היא דוקא בתחתונים, כמ"ש וירד הוי' על הר סיני, וכמ"ש

56 רפ"ב.

57 שה"ש א, ח. וראה תו"א ויצא כג, ג. יו"ד, ד. וראה גם שם יב, א ואילך.

58 אמור כג, טר"ז.

59 בהבא לקמן — ראה לקו"ת במדבר

60 ראה ב"ב נג, א.

בתניא<sup>61</sup> שזהו בעוה"ז התחתון שאין תחתון למטה ממנו, ודוקא שם ניתנה התורה ומצוותי, ודוקא למטה נפסקים ההלכות<sup>62</sup>, שכל פס"ד הוא לטוב הנראה והנגלה, מכיון שזה נמשך ממלך מלכי המלכים הקב"ה בכבודו ובעצמו. ובמכ"ש וק"ו, דאם בסדר ההשתלשלות הרי מפי עליון לא תצא גו'<sup>63</sup> כי אם טוב, ועד לטוב הנראה והנגלה, עאכו"כ למעלה מזה, שממשיכים מבחינת גולל חושך מפני אור, ומבחינה שלמעלה מחושך ואור, מעצם הטוב, עד מחפץ חסד הוא<sup>64</sup>, ועד תוספת המעלה שבדבר שזה נפעל ע"י אתערותא דלתתא, ע"י מעשינו ועבודתינו במשך זמן הגלות<sup>65</sup>.

(ח) **וזהו** כללות ענין שאלת הבן החכם, שהיא נאמרת בכדי שתהי' האתעדל"ת לעורר את האתעדל"ע, ועד שזה בא בגילוי בדיבור האב, שזהו בדוגמת דיבור אבינו שבשמים. ומכיון שדיבורו של הקב"ה חשיב מעשה<sup>66</sup>, הרי זה בא בפועל [וע"ד מה שנאמר<sup>67</sup> לזרעך נתתי, אתן לא נאמר אלא נתתי (לשון עבר), כבר נתתי<sup>68</sup>, כי דיבורו של הקב"ה חשיב מעשה]. וכימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות<sup>69</sup>, ע"י מעשינו ועבודתנו בקיום המצוות דעדות חוקים ומשפטים, ופועלים אצל כל הד' בנים גילוי בחינת ה"אחד" שבהם<sup>70</sup>, כנוסח ההגדה "אחד חכם", וכמו"כ נפעל אצל שאר הבנים. וענין זה קשור גם עם מ"ש בשאר הבנים והי' כי ישאלך<sup>71</sup>, והי' דייקא, אין והי' אלא לשון שמחה<sup>72</sup>. והענין הוא, דהנה מבואר בכתבי האריז"ל<sup>73</sup> שו"ה מרמז לבן ובת וי"ה מרמז לאב ואם. ולכן בוהי' אותיות ו"ה הן קודמין לאותיות י"ה<sup>74</sup>, מפני שאתעדל"ת מגעת למעלה יותר מבחינת אבי ואמי, למעלה ממדידה והגבלה. וזהו גם הטעם שבשאלת הבן חכם לא נאמר והי' (אלא רק כי ישאלך בנך), כיון שאצל הבן חכם אין מעלת החידוש דאתהפכא חשוכא לנהורא שגורם ענין השמחה, אין והי' אלא לשון שמחה, משא"כ בשאר הג' בנים נאמר

(61) רפ"ו.	(69) מיכה ז, טו.
(62) ראה ב"מ נט, ב. שהש"ר פ"ח, יא.	(70) ראה לקו"ד כרך ג תכב, סע"ב ואילך.
וראה תניא אגה"ק סכ"ו (קמה, א).	(71) בא יב, כו. שם יג, יד. וראה להלן בפנים.
(63) איכה ג, לח.	(72) ב"ר פמ"ב, ג. ויק"ר ר"פ שמיני. רות
(64) מיכה ז, יח.	רבה ואסתר רבה בתחלתן.
(65) ראה תניא רפ"ז.	(73) לקוטי הש"ס להאריז"ל מס' יבמות בתחלתה.
(66) ראה ב"ר פמ"ד, כב. וראה פרש"י עה"פ לך לך טו, יח.	(74) ראה המשך תער"ב ח"א ס"ע קכט ואילך. לקו"ת ראה ל, ד. ובכ"מ.
(67) לך לך שם.	
(68) ירושלמי חלה פ"ב ה"א.	

הלשון והי' [דאף שגבי הבן שאינו יודע לשאול לא נאמר והי', הרי, מה שאומרים להבן שאינו יודע לשאול (באופן דאת פתח לו<sup>75</sup>) הוא מ"ש והגדת לבנך גו', וכתוב זה בא בהמשך למ"ש לפני<sup>76</sup> והי' כי יביאך גו'], מפני שבהם נעשה החידוש שע"י העבודה דאתהפכא חשוכא לנהורא ומרירו למיתקא<sup>77</sup>. ועי"ז מהפכים גם את חושך הגלות לנהורא ומרירות הגלות למיתקא, ע"י גאולה האמיתית והשלימה ע"י משיח צדקנו, יבוא ויגאלנו ויוליכנו קוממיות לארצנו במהרה בימינו ממש.



75) הגדה של פסח פיסקא "ושאינו יודע לשאול", מירושלמי ומכילתא שם.

76) בא יג, ה.

77) ראה זח"א ד, א. תניא פ"י.